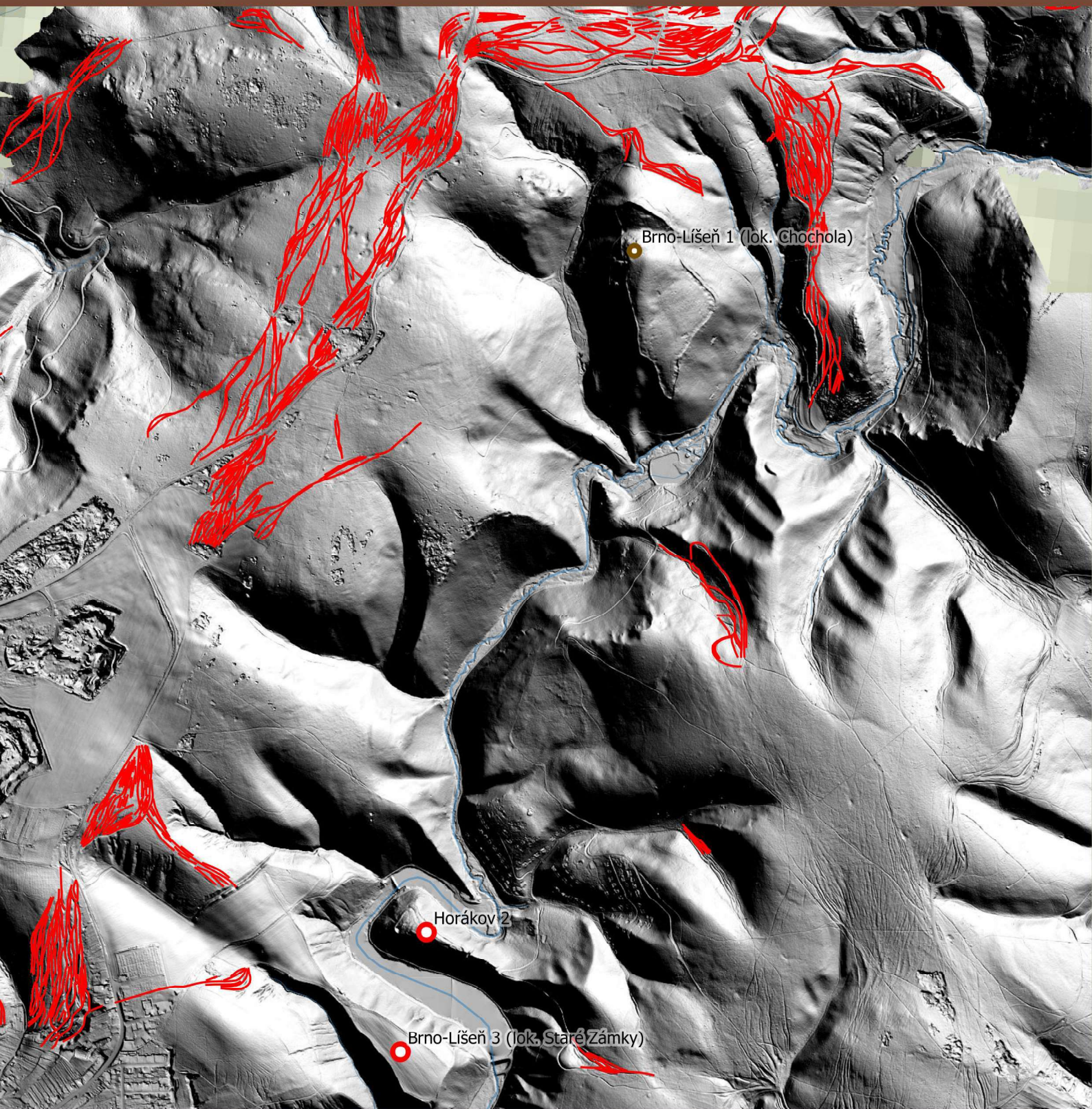

Jan Martínek (ed.)

Výzkum historických cest
v interdisciplinárním kontextu 2019

Jan Martínek (ed.)

Výzkum historických cest v interdisciplinárním kontextu 2019

Brno / 2019

Publikace byla vydána z prostředků projektu DG16P02R031 „Moravské křižovatky“, který je součástí Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity na léta 2016 až 2022 (NAKI II) Ministerstva kultury ČR.

Editor:

Jan Martínek

Autoři článků:

Róbert Antal

Martin Golec

Martin Hetényi

Peter Ivanič

Marek Kalábek

Peter Labanc

Aleš Létal

Jan Martínek

Zuzana Mírová

Jakub Novák

Petr Nový

Pavel Šlézar

David Vích

Jakub Vrána

© Centrum dopravního výzkumu, v. v. i.

ISBN: 978-80-88074-72-4

Obsah

DLOUHODOBĚJI VYUŽÍVÁNÉ CESTY	7
<i>David Vích – Jan Martínek</i>	
Průzkum zaniklých cest pod hradištěm doby popelnicových polí v k. ú. Kladky na Prostějovsku	9
CESTY V PRAVĚKU	15
<i>Zuzana Mírová</i>	
Možnost studia prehistorických cest na základě pramenů o koních v době bronzové a železné	17
<i>Martin Golec – Jan Martínek</i>	
Sociální struktury a dálkové komunikace v době halštatské na Moravě	29
CESTY V RANÉM STŘEDOVĚKU	37
<i>Róbert Antal</i>	
Nález rane stredovekej cesty v Brne – predbežné výsledky výskumu	39
<i>Petr Nový</i>	
Komunikační schéma raně středověkého hradiště Levý Hradec	47
CESTY VE VRCHOLNÉM STŘEDOVĚKU	59
<i>Jakub Novák – Pavel Šlézar</i>	
Komunikace jako hraniční body v listinách kláštera Hradisko	61
<i>Peter Ivanič – Peter Labanc – Martin Hetényi</i>	
Cestná sieť a výber cestného mýta v oblasti Ponitria v stredoveku v kontexte písomných prameňov	71
CESTY V NOVOVĚKU	81
<i>Jan Martínek</i>	
Mosty, přívozy a brody na rozvětvených úsecích řeky Moravy podle novověkých map	83
<i>Marek Kalábek – Jakub Vrána</i>	
Průzkum reliktu zaniklé komunikace v k. ú. Choryně	95
<i>Aleš Létal – Jan Martínek</i>	
Význam rodiny Kleinů při budování silniční infrastruktury na Moravě	101
MODERNÍ METODY MAPOVÁNÍ STARÝCH CEST	111
<i>Jan Martínek</i>	
Relikty úvozových cest v ČR identifikované metodou LLS a jejich statistické vyhodnocení	113

Cestná sieť a výber cestného mýta v oblasti Ponitria v stredoveku v kontexte písomných prameňov

Road network and road-toll collection in the Nitra region in the Middle Ages in the context of written sources

Peter Ivanič¹ – Peter Labanc² – Martin Hetényi³

Abstrakt: Cestná sieť a výber cestného mýta v oblasti Ponitria v stredoveku v kontexte písomných prameňov Ponitrie na západe vymedzujú pohoria Strážovské vrchy a Považský Inovec, zo severu Malá Fatra a z východu Žiar, Vtáčnik a Tribeč. Na juhu sa rozprestiera Podunajská rovina. V severnej časti sa rozprestiera Hornonitrianska kotlina. Územie Ponitria zohrávalo v dejinách Slovenska významnú úlohu. V stredoveku bolo centrom Nitrianskeho kniežatstva a neskôr Nitrianskeho údelného kniežatstva v rámci Uhorského kráľovstva. Týmto územím prechádzali významné komunikácie. V článku sa zameriavame na rekonštrukciu cestnej siete v oblasti Ponitria predovšetkým na základe písomných prameňov. Dôležitú úlohu v súvislosti s komunikáciami zohrávali mýtné stanice (lat. *tributum*, *teloneum*). Vyberali sa tu mýtné poplatky, ktoré boli súčasťou kráľovského regálneho práva. Práve cestné mýto tvorilo jeden z hlavných príjmov panovníka. V príspevku spracujeme aj informácie o mýtnych pomeroch na sledovanom území.

Kľúčové slová: mýto, cesta, panovník, Uhorsko.

Abstract: The road network and road-toll collection in the Nitra region in the Middle Ages in the context of written “Ponitrie” sources are in the west defined by the regional Strážovské vrchy and Považský Inovec mountains, from the north by Malá Fatra, and from the east by Žiar, Vtáčnik and Tribeč. In the south lies the Danube plain. In the northern part, there is the Upper Nitra Basin. The Ponitria territory played an essential role in the history of Slovakia. In the Middle Ages it was the centre of the Principality of Nitra and later of the Principality of Nitra within the Kingdom of Hungary. Significant roads passed through this area. The article focuses on the reconstruction of the road network in the Nitra region based on written sources. An important role connected with roads was played by toll stations (lat. *tributum*, *teloneum*). These stations were used for the collection of toll fees that were a part of the royal regal right. The road toll was one of the King’s main revenues. The paper will also process the information on toll conditions in the monitored area.

Keywords: toll, road, monarch, Hungary

Úvod

Cez skúmané územie Ponitria preteká rieka Nitra, ktorá pramení v pohorí Malá Fatra a ktorá je hydrologickou osou celého územia. Na hornom toku sa do nej z ľavej strany vlieva Handlovka a na dolnom toku rieka Žitava. Z pravej strany sa do Nitry od jej horného toku postupne vlievajú hydrologicky významnejšie rieky Bebrava, Nitrica a Radošina. Rieka Nitra bola v dolnej časti toku upravená reguláciou a umelým kanálom, ktorý prepojil

---

¹ Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda, Filozofická fakulta UKF v Nitre, Štefánikova 67, 949 74 Nitra, pivanic@ukf.sk.

² Katedra histórie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, Hornopotočná 23, 918 43 Trnava, peter.labanc@truni.sk

³ Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda, Filozofická fakulta UKF v Nitre, Štefánikova 67, 949 74 Nitra, mhetenyi@ukf.sk.

rieku Nitra s riekou Váh v obci Komoča, neďaleko Nových Zámkov. Do starého koryta rieky Nitra sa z ľavej strany vlieva jej najväčší prítok – rieka Žitava a až v Komárne sa Nitra vlieva do Váhu (Šimo 1972, 290). Ponitrie je tak tvorené dolinou (bazénom) rieky Nitra. V hornej časti Ponitria leží Homonitrianska kotlina, ktorá je na severozápade obklopená Strážovskými vrchmi, na severe Malou Fatrou a na východe pohoriami Žiar a Vtáčnik. Stredné Ponitrie, tvorené Podunajskou pahorkatinou, na západe ohraničuje pohorie Považský Inovec a na východe pohorie Tribeč. Dolné Ponitrie postupne na svojom západe a juhu prechádza do Podunajskej roviny, na východe lemovanej Podunajskou pahorkatinou. Od západne ležiaceho Považia Dolné Ponitrie oddeľuje rozvodie Nitrianskej pahorkatiny, agradačné valy Váhu a krajinný celok Podunajskej roviny s názvom Novozámocké pláňavy. Dolné Ponitrie na východe od Pohronia oddeľuje rozvodie Hronskej pahorkatiny (Atlas krajiny Slovenskej republiky 2002, 54; Encyklopédia Slovenska IV. 1980, 95, 378, 379).

Cestná sieť v oblasti mesta Nitry je spracovaná v krátkom príspevku Jána Lukačku (2002, 208–211) a v práci archeológa Tomáša Königa (2014, 94–95). Komunikáciám v oblasti dolného Ponitria je venovaná štúdiá Ľudmily Maslíkovej (2013, 23–43).

Cestná sieť

Hlavná tepna, ktorá viedla Ponitriím, bola tzv. *Česká cesta*, ktorá viedla od vtedajšieho Konštantínopola cez Belehrad, Budín, Ostrihom, Tmavu a Brno do Prahy a odtiaľ cez Regensburg do ďalších nemeckých miest. (Janšák 1961, 83–87; Janšák 1967, 130–138). Dušan Cendelín, poukázal nedávno na skutočnosť, že Českú cestu nie je možné vnímať ako osamotenú, jedinečnú líniu do centra Uhorského kráľovstva. Ako jediná líniu ju možno vnímať od juhovýchodu smerom do okolia Tmavy. Následne sa križovala s komunikáciami popri rieke Váh, Nitra, Žitava (Cendelín 2019, 21–23).⁴ Rieku Nitra táto trasa prechádzala pri Nyárhíde⁵. K Nyárhídu smerovala z Nitry cesta cez Branč, Komjatice a Šurany. Zmienka o nej je v listinách z rokov 1247 (Marsina 1987, 192) a 1297 (Fejér 1830b, 115). V roku 1297 sa uvádza pri Šuranoch (*Suran*) aj tzv. trávnatá cesta (*via herbosa*) (Fejér 1830b, 115). Neďaleko Šurian v Mlynskom Seku⁶ (*Molnuszeg*) existoval v roku 1382 most cez riekou Nitra (Gerési 1882, 384, 388). V roku 1348 sa v blízkosti Šurian pri ohraničení majetku Tlmače uvádza Chorvátsky brod (*Horvatreu*). Slovenský historik Miloš Marek (2007, 379) predpokladá, že názov je odvodený od etnonyma Chorvát. Dolným Ponitriím prechádzali aj cesty lokálneho charakteru. V roku 1382 je doložené spojenie Tvrdošoviec (*Torduskeddy*) a Komjatíc (*Komyaty*) (Gerési 1882, 387). Ďalšia komunikácia sa uvádza pri Jatove ako *via publica* v roku 1412 (Mályusz 1993, 625). V roku 1285 je v metácii Vinodolu (*Zoulous*) zmienka o ceste, ktorá viedla do Branču (Maslíková 2013, 40).

Najdôležitejším komunikačným uzlom a hospodárskym i politickým centrom na Ponitrií je mesto Nitra. Z Nitry sa cesty uberali viacerými smermi – na Hlohovec, Šintavu, Prievidzu, Pohronie a na juh k Nyárhídu. Vďaka týmto komunikáciám mala Nitra pripojenie na dôležitú tzv. Českú cestu a cesty smerujúce do Poľska.

Archeologickým výskumom sa podarilo v teréne doložiť v intraviláne dnešnej Nitry niekoľko ciest. Na Hradnom vrchu v areáli bývalého Župného domu v záhrade tzv. letnej čítárne sa odkryla komunikácia, ktorá pochádza pravdepodobne už z veľkomoravského obdobia (Březinová – Samuel 2007, 57; Samuel – Bednár 20012, 199–200). V blízkosti bývalého mestského opevnenia na Mlynskej ulici sa objavila časť spevnenej cesty, ktorá prebiehala v smere severovýchod-juhozápad. Bola vysypaná kamenným štetom a zarezaná do

⁴ Na moravskej strane cestu rekonštruoval Ivan Vávra (1968, 43-61).

⁵ Dnes zaniknutá dedina v chotári Nových Zámkov.

⁶ Dnes súčasť Lipovej.

mierneho na juh skloneného svahu. Podarili sa zachytiť aj stopy po kolesách vozov a určiť ich rozchod na 120–125 cm. Okrem reliktu cesty sa na tejto lokalite podarilo doložiť osídlenie z 13.–15. storočia (Ruttkay 2006, 169–170). V jej blízkosti sa archeologickým výskumom pri výstavbe Obchodného centra Mlyny podarilo odkryť ďalší relikt komunikácie vybudovanej v druhej polovici 13. storočia. Zachoval sa v dĺžke 20,75 m. Povrch cesty tvoril štet z lámaného kameňa (König 2014, 27, 94–95). Z mladšieho obdobia pochádzajú pozostatky časti kamennej cesty v západnej časti dnešnej Mostnej ulice. Povrch komunikácie dláždili rôzne veľké riečne okruhliaky uložené do vrstvy hliny premiešanej s drvenou tehloou a drobnými kamienkami. Preskúmaný úsek komunikácie bol dlhý 25 m so sklonom na sever a pravdepodobne viedol k mostu cez rieku Nítrička. Na základe nálezu mince z roku 1704 sa datuje výstavba odkrytej komunikácie do záveru 17. storočia, resp. najneskôr na prelom 17. a 18. storočia (Březinová – Samuel 2007, 57).

Priamo na území Nítry existovalo niekoľko prechodov cez rieky Nitru a Nítričku. Z dnešnej Mostnej ulice smerom na Zobor existoval v stredoveku most, kde sa vyberalo mostné mýto (*tributum pontis*). Predpokladá sa aj existencia ďalšieho mosta (Marsina 1971, 90; Samuel – Bednár 2012, 206, obr. 10). Dva mosty sú zachytené na známom lepte Nítry českého barokového rytca Václava Hollara z roku 1657 (Keresteš 2018a, 135). Stopy jedného z mostov sa zachytili počas výstavby budov, ktoré ukončujú zástavbu dnešnej Mostnej ulice. Pri hĺbení stavebnej jamy sa objavila línia mohutných drevených kolov. Pravdepodobne šlo o zvyšky novovekého mosta, ktorý existoval pred preložením koryta Nítry do dnešného riečišťa. V najstaršej zachovanej mestskej knihe Nítry je zmienka o existencii Prievozskej ulice (*Rév ucza*)⁷, ktorá existovala ešte aj v 19. storočí. Smerovala k rieke, čo tiež svedčí o existencii ďalšieho prechodu/prievozu cez rieku Nitru (Březinová – Samuel 2007, 47, 59; Keresteš 2018a, 87, 148; König 2014, 96). Premostenie medzi Hradným vrchom s Dolným mestom je zobrazené tiež na lepte z roku 1657 (Keresteš 2018a, 135). V písomných prameňoch je cestná sieť v najbližšom okolí Nítry zachytená v metácii mestského chotára zo 6. októbra 1247. Na severovýchode pri kapitulsom majetku v Tremeši⁸ sa pri lese patriacom komesovi Jobovi spomína veľká cesta (*magna via*), ale bez bližšieho určenia smeru. Na základe geografickej polohy Ľudmila Maslíková predpokladá, že ide o komunikáciu, ktorá smerovala z Janíkoviec do Čechyniec. Ďalšia cesta spomínaná v dokumente nesie pomenovanie *Sysuth* a mala zrejme iba miestny význam. Následne sa spomína veľká cesta, ktorá viedla do Šale (*Sala*). Štvrťou je *magna via*, ktorá smerovala do Močenu (*Mwchonok*). Na konci metácie je zmienka o ďalšej ceste, o ktorej Ľudmila Maslíková uvažuje ako o tzv. starej šintavskej ceste, ktorá prichádzala do Nítry od Veľkého Zálužia a viedla cez Párovce k mostu cez rieku Nitru a pokračovala ďalej smerom na Pohronie do stredoslovenskej banskej oblasti (Maslíková 2013, 39; Marsina 1987, 272). Ide o komunikáciu, ktorá sa spomína ako *via civilis* v zakladacej listine benediktínskeho kláštora v dnešnom Hronskom Beňadiku z roku 1075 (Marsina 1971, 54). Následne je uvedená v roku 1209 ako *magna via* (Marsina 1971, 126). Spomínaná hlavná komunikácia smerom na Hronský Beňadik je doložená aj pri darovaní dediny Jeleneč (*Gymus*) v roku 1253 uhorským kráľom Belom IV. Ondrejovi, synovi Ivánku z rodu Hont-Poznanovcov, ktorý je zakladateľom rodu Forgáčovcov (Marsina 1987, 295). Cesta do Šintavy je uvedená pri metácii Bábu v roku 1267 (Šmilauer 1932, 79). Spomína sa aj v roku 1381 pri ohraničení majetku Jarok ako hranica chotárov Pároviec, Lehoty a Jarku pod názvom Vénutak (Keresteš 2018b, 30).⁹ Západným smerom od Nítry viedla ďalšia významná komunikácia do Hlohovca, kde existoval most cez Váh (Ivanič – Husár 2019, 711–712). Spomína sa ako *magna via qua itur usque Golgoch* pri ohraničení Rišnoviec (*Rechen*) v roku 1323 (Marek 2015,

---

⁷ Dnes Sládkovičova ulica.

⁸ Dnes Chrenová, ktorá je súčasťou Nítry.

⁹ Listina sa nezachovala v origináli, ale vo výťahu v maďarčine zo 17. storočia.

110). Táto komunikácia sa uvádza tiež v metácii Sasinkova z roku 1256, ale podľa Jána Lukačku bola táto listina napísaná až koncom 13. storočia. V dokumente je zmienka tiež o ceste, ktorá spájala Sasinkovo (*Sag*) s Dýčom (*Dychy*)¹⁰ a Bojničkami (*Boynoch*) (Marsina 1987, 371; Maslíková 2013, 40). V roku 1323 je doložené prepojenie Rišnoviec (*Rechen*) s Lukáčovcami (*Lakach*) (Marek 2015, 110). Severnejšia trasa z Nitry do Hlohovca, označená ako veľká cesta, mala viesť smerom na Lukáčovce (*Lakacz*) a Pastuchov (*Pazthoh*). Tento úsek je doložený v roku 1429 (Lukačka 2002, 210). Cesta vedúca do Hlohovca sa spomína pri Lukáčovciach aj v roku 1512 (MNL OL DL¹¹ 75766). V metácii Alekšínec z roku 1323 je zmienka o ceste, ktorá prechádzala cez Hlohovec na západ a pokračovala smerom na Trnavu (Sedlák 1987, 411). Nitra bola spojená aj s hradom Bana pri Piešťanoch. Práve v Piešťanoch (*Pestyen*) existoval významný brod, kde sa platenie mýta spomína v roku 1424. Oslobodení od poplatku boli pocestní, ktorí prechádzali z Beckova (*Bolondoch*) do Nitrianskej Blatnice (*Serfew*) (Tóth – Neumann 2009, 539). V roku 1277 je toto spojenie Nitry a hradu Bana doložené pri ohraničení Kapiniec (*Kaap*). Ján Lukačka tvrdí, že komunikácia viedla cez Zbehy proti prúdu Radošinského potoka na Ripňany a Radošínú, kde cez sedlo Havran prekonala Považský Inovec a následne klesala k spomínanému hradu (Lukačka 2002, 210). Ďalšie spojenie medzi Bankou (*Banya*) pri Piešťanoch a Ponitrim je uvedené v listine z roku 1249 ako veľká cesta do Svrbíc (*Serbenche*) (Marsina 1987, 235). V roku 1499 sa zmieňujú pri ohraničení majetku Radošina (*Radusna*) dve verejné cesty, ktoré smerovali do Banky (*Banchi*) a Ratnoviec (*Rathoy*). V dokumente sa uvádza aj *via publica* vedúca do Nitrianskej Blatnice (*Sarfew*) a *via*, ktorá viedla do Dvorca (*Dworecz*). Zaujímavé je, že sa v listine vyskytujú aj konkrétne názvy dvoch komunikácií. Jedna z nich niesla pomenovanie *via publica Barthocz* a druhá *via Thethechw[t]* (Marek 2010, 288). Prepojenie Ponitria s Považím cez Považský Inovec možno doložiť na základe zistených úvozov v blízkosti významných archeologických lokalít v katastri obce Bojná (Cendelín – Bolina 2015, 247–265).

Z ďalších zachovaných prameňov vieme o existencii veľkej cesty, ktorá prichádzala k mestu Nitra od severozápadu cez Zbehy a Lukáčovce.¹² Táto cesta je v prameňoch označovaná ako hlboká cesta (MOL OL DF¹³ 273624; MOL OL DL 36480). Severne od Nitry smerovala cez Tríbečské pohorie, Drážovce a popod Zobor k mestu ďalšia významná cesta, ktorá sa tu križovala s cestou, ktorá vychádzala z Nitry smerom na Nitrianske Hrnčiarovce, Dolné Štitáre, Kolíňany až k hradu Jelenec (Marsina 1987, 295). Na túto sa zrejme napájala komunikácia, v prameňoch označovaná ako *via publica*, ktoré smerovala z Nitry na Pohranice (*Pogran*) (Fejér 1834a, 447–449). Cez pohorie Tribeč v stredoveku viedla komunikácia z Jelenca (*Gimes*) do Lefantoviec (*Elefant*). Svedčí o tom známa Zoborská listina z roku 1113 (Marsina 1971, 66). V roku 1424 sa uvádza spojenie z Kovariet (*Kowarch*) do Ladíc (*Ledech*) (Tóth – Neumann 2009, 539), ktoré viedlo cez osadu Lehôtka priesmykom popod Tribeč (Lukačka 1982, 149–150). Ján Lukačka (1982, 149–150) uvádza aj spojenie z Velčíc do Solčian, ktoré takisto viedlo cez Tribeč. Z Jelenca smerovala cesta aj do Žirian (*Zrdynefeu*). Táto sa uvádza v roku 1295 spolu s komunikáciou, ktorá viedla priamo na hrad Gýmeš (*castrum Gymos*) (Fejér 1830a, 355–356). Prechody cez Tribeč mali skôr charakter lokálnych komunikácií.

Severne od Nitry viedli komunikácie po oboch stranách rieky. Menej významná bola cesta, ktorá viedla od Čakajoviec cez Jelšovce, Hrušovany, Preseľany na Topoľčany a Krušovce. V roku 1254 sa uvádza ako *strata*

---

¹⁰ Dnes súčasť Kľačian.

¹¹ Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Budapest, Diplomatikai Levéltár.

¹² V metácii Zbehov z roku 1401 sa uvádza, že cesta smerovala cez dnešné Lužianky (*Nagy Sarlo*), Zbehy, Kendy (dnes zaniknutá dedina) a údolím Radošinského potoka (Fejér 1841, 67).

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Budapest, Diplomatikai Fényképgyűjtemény.

publica (Lukačka 2010b, 503), ktorá smerovala do Topolčian¹⁴ a v roku 1235 ako veľká cesta do Krušoviec (Kvrus) (Marsina 1987, 5). Komunikácia nadregionálneho významu smerovala z Nitry na sever do Turca cez Oponice, Nitriansku Stredu, Solčany, Bošany, Oslany, Zemianske Kostolany, Nováky, Prievidzu, Nitrianske Pravno, Rudno, Trnovo, Bystričku a Záturčie k Vrútkam. Jedna jej vetva následne viedla pri Príbovcich na pravý breh Turca a smerovala cez Košťany do Martina. V metácii Trnova (*Tornouc*) sa uvádza v roku 1256 ako *magna via* a v roku 1290 sa spomína ako *via castris* medzi Rudnom a Bobovníkom (Beňko 1996, 185–186).¹⁵ Ako *magna via* sa uvádza v roku 1244 pri Oponiciach (*Oponu*)¹⁶ (Marsina 1971, 110). Spojenie zo Solčian do Bošian¹⁷ sa uvádza v roku 1332 (Fejér 1832, 655) a z roku 1410 pochádza priama zmienka o verejnej ceste medzi Nitrou a Bošanmi (MNL OL DF 273070). Pri Oslanoch sa spomína v roku 1329 ako veľká kráľovská cesta (MNL OL DL 90593) a v listine z roku 1352 ako verejná cesta z Prievidze (*Privigiam*) do Turca (*Turoc*) (Nagy 1887, 570). V tomto dokumente sa uvádza aj spojenie medzi Malými (Minor Vgrouch) a Veľkými Uhercami (*Magna Wgrouch*). Pri Bošanoch sa na hlavnú komunikáciu Ponitrim napájala dôležitá cesta z Topolčian, ktorá sa spomína v roku 1332 ako *magna via* (Fejér 1832, 655) a komunikácia, ktorá viedla od hradu Hrušov cez Veľký Klíž. V roku 1327 je zmienka o dvoch cestách z Hrušova (*Hwrsou*) na Veľký Klíž (*Kolos*) (Győrffy 1963, 448–449). V chotári Žabokriek nad Nitrou¹⁸ sa pripájala k hlavnej ceste Ponitrim dôležitá cesta z Bánoviec nad Bebravou (*oppidum Baan*) uvedená v rokoch 1330 (Fejér 1832, 492) i 1409 (Mályusz 1958, 288). Z Bánoviec nad Bebravou pokračovala cesta smerom na Ruskovce (Ruszk), ako o tom svedčí listina z roku 1407 (MNL OL DF 273680). Odtiaľ smerovala zrejme cez Trenčianske Jastrabie do oblasti Trenčína na Považí. Na severe Hornonitrianskej kotliny hlavná komunikácia Ponitrim viedla od Prievidze smerom na Nedožery a Nitrianske Pravno. Táto cesta je spomínaná v roku 1438 ako *via ad finem villae Prona* (Pravenec) (MNL OL DL 25088). Z Nitrianskeho Rudna potom pokračovala na Vyšehradné do Rudna v Turci. V tejto oblasti sa podarilo vďaka terénnemu výskumu doložiť pri obciach Tužina a Poluvsie relikty starých komunikácií bez bližšieho datovania. V prípade trasy pri obci Poluvsie je doložený jej prechod cez hrebeň pohoria Žiaru smerom na Kunešov a Kremnické Bane (Cendelin – Bolina 2012, 22–23). Od Prievidze smerovala komunikácia cez Bojnice (*Boymuch*) do údolia riečky Nitrice smerom na Diviaky nad Nitricou. Táto komunikácia sa spomína v roku 1246, keď si Mikovi synovia Blažej, Ratold, Bojan a Mikuláš z rodu Diviackovcov rozdelili otcovské majetky v Diviakoch nad Nitricou, Motešiciach, Krnči a zem Buk. V listine je spomenutá aj *magna via* a iné cesty. Tento dokument svedčí o existencii cestnej siete v údolí Nitrice. V prípade veľkej cesty ide o hlavnú komunikáciu Ponitrim. Ostatné cesty viedli údolím Nitrice smerom Nitrianske Rudno a Lešťany. Medzi nimi sa uvádza aj stará cesta (*altera via*) (Marsina 1987, 161–162). Od Lešťan viedla cesta spomínaná ako *via publica* smerom na Zliechov (Zljecho) a Pružinu (Pruzina), ktorá sa uvádza v roku 1364 (Fejér 1838, 129–130). V roku 1409 sa dozvedáme, že riečka Nitrica bola na mieste nazývanom Zebedrus premostená (Mályusz 1958, 204).

Mýta

Dôležitou súčasťou stredovekej komunikačnej siete boli mýtné stanice, kde sa vyberali poplatky od pocestných. Písomné pramene informujú nielen o jednotlivých mýtach, ale aj o cestách, na ktorých sa poplatky platili.

---

¹⁴ Topolčany boli centrom hradného panstva a mali štatút mesta, kde sa konali pravidelné sobotňajšie týždenné trhy a tiež jarmoky (Lukačka 2010b, 503–520).

¹⁵ Bobovník je zaniknutá stredoveká dedina v katastri Abramovej.

¹⁶ Oponice získali od Žigmunda Luxemburského v roku 1396 právo konať týždenný trh (Kammerer 1906, 248).

¹⁷ V Bošanoch (*Bassan*) sa konal pravidelný týždenný trh, ktorý sa spomína v roku 1415 (Mályusz 1997, 298).

¹⁸ Žabokreky nad Nitrou sa postupne vyvinuli v mestečko. Ako *oppidum Sabokrek* sa uvádzajú v roku 1415 (Mályusz 1997, 355).

Zaujímavý dokument o mýtnych staniach a poplatkoch na známej Českej ceste sa zachoval z roku 1336. Karol Róbert z Anjou a český kráľ Ján Luxemburský (1310 – 1346) vydali listinu, ktorá sa týkala zaistenia bezpečnosti na cestách vedúcich z Uhorska do Čiech. Tu sa uvádzajú aj konkrétne miesta, kde sa vybrali poplatky na spomínanej ceste. Medzi nimi je zmienená aj dedina ostrihomského arcibiskupa Nyárhíd (Chytil 1858, 76–77). Dnes už zaniknutá dedina Nyárhíd (*Narhyd*) pri Nových Zámkoch sa prvýkrát spomína v listine z roku 1183, podľa ktorej uhorský kráľ Belo III. (1173 – 1196) udelil Nitrianskej kapitole tretinu mýtnych poplatkov z tunajšieho mosta cez rieku Nitra (Marsina 1971, 89–90). V roku 1424 sa na mýte v Nyárhíde, ktoré vlastnil ostrihomský arcibiskup, vyberal poplatok na ceste z Komjatíc (*Kompyati*) do Ostrihomu (*Strigonium*) (Tóth – Neumann 2009, 540).

Na Ponitří sa okrem už spomínaného Nyárhídu vyberalo mýto priamo v Nitre. V Zoborskej listine z roku 1111 sa spomína, že kláštor vlastnil tretinu trhových a mýtnych poplatkov v Nitre (*Nitrie*) a na Považí od Trenčína až po ústie rieky Váh do Dunaja (Marsina 1971, 63). Stará mýtna stanica sa spomína v revízii mýtnych staníc v Nitrianskej župe v roku 1424 v Párovciach (*Parwcha*)¹⁹, kde sa mýto vyberalo na ceste z Komjatíc (*Kompyati*) do Nitry (*Nytriam*) a z Cetína (*Cheten*) do Dražoviec (*Darasy*) (Tóth – Neumann 2009, 537–538). V neďalekom Veľkom Záluží (*Wylak*) sa mýto vyberalo v tomto období len od pocestných, ktorí išli smerom na Šintavu (*Sempthe*) (Tóth – Neumann 2009, 538). Prvá zmienka o tunajšom mýte pochádza z roku 1369 (MNL OL DL 5728). Južne od Nitry v Komjaticiach (*Komjathy*) sa spomína mýto v roku 1386, keď ho získal do vlastníctva Blažej Forgáč od kráľovnej Márie (Fejér 1834b, 282). Severozápadne od Nitry sa nachádzajú Zbehy (*Izbeg*), kde sa v roku 1424 vyberalo mostové mýto od cestujúcich, ktorí smerovali z Nitry (*Nytria*) cez Lukáčovce (*Lakach*) smerom na Hlohovec (*Galgoch*) a taktiež od tých, ktorí cestovali z Nitry na Ečejove (*Ethey*) a Alekšince (*Elekchy*). Listina obsahuje aj údaj o tom, že mýto nemuseli platiť obchodníci, ktorí prichádzali na trh do Hlohovca z Preselian a Hrušovian. Od poplatku boli oslobodení taktiež kupci, ktorí prichádzali od Čermian (*Chermen*) a pokračovali smerom do Bábu (*Baab*) a Šintavy (*Sempthe*) (Tóth – Neumann 2009, 538).²⁰ Podľa listiny z roku 1390 príjem z neho mali majitelia Topolčianskeho hradného panstva, hoci sa Zbehy spomínajú ako majetok ostrihomského arcibiskupstva (Mályusz 1951, 160). Na strednom Ponitří sa spomínajú mýtna stanice v Chrabranoch, Mýtnej Novej Vsi, Kovarciach a Topolčanoch. Mostové mýto v Chrabranoch (*Harabur*) je spomínané v roku 1335 (Nagy 1883, 181). V Mýtnej Novej Vsi (*Wyfalw*) sa mýto v roku 1424 vyberalo na ceste od Čermian (*Chermen*) do Topolčan (*Thapolchan*) a taktiež na komunikácii do Topolčan z Alekšinciev (*Elekch*) alebo Lukáčoviec (*Lakach*). V Kovarciach (*Kovarch*) platili poplatok pocestní, ktorí išli z Nitry (*Nytrian*) do Prievidze (*Preuge*) a z Nitrianskej Stredy (*Zerdahel*)²¹ do Ludaníc (*Ledech*)²². V Topolčanoch existovalo staré mýto, ktoré sa vyberalo v smere Bánovce nad Bebravou (*Baan*) – Bojná (*Bayna*) a Prievidza (*Preuge*) – Nitrianska Streda (*Zeredahel*) (Tóth – Neumann 2009, 539). Dve tretiny Kovariac spolu s tretinou mýta (*tres partes possessionis Kowarz cum tribus partibus theloniei*) sa spomínajú v roku 1498 a 1500 s ďalšími mýtami a majetkami vo vlastníctve Osvalda z Bučian a Korlátky (Marek 2010, 277–281, 293). Výnosy z mýt v Mýtnej Novej Vsi (*Nova Villa*) a Kovarciach (*Koarch*) si na začiatku 14. storočia privlastnil Matúš Čák, ako svedčí sťažnosť Nitrianskeho biskupa Jána III. z roku 1318 (Sedlák 1987, 152). Mýtna Nová Ves s mýtom sa spomína neskôr v roku 1390 medzi majetkom panstva Topolčany (Mályusz 1951, 160). Už v roku 1283 Matúš Čák s otcom Petrom zdedili po smrti strýka Topolčany (*Topulchan*) s mýtom (Wenzel

¹⁹ V súčasnosti miestna časť Nitry.

²⁰ Ečejovce sú zaniknutá stredoveká dedina.

²¹ Názov Nitrianska Streda súvisí s pravidelnými trhmi, ktoré sa konali v stredu. Tunajší trh sa spomína v roku 1351 (MNL OL DL 102779).

²² Ludanice v roku 1422 dostali právo konať pravidelné týždenné trhy (Borsa 2004, 377).

1871, 360). Žigmund Luxemburský daroval v roku 1389 Topolčany aj s mýtom Frankovi a Šimonovi, synom bána Kóňu zo Sečian (Mályusz 1951, 160–161).

Na Hornom Ponitří sa mýto vyberalo v Bánovciach nad Bebravou, Hornej Vsi, Nedožeroch²³, Oslanoch, Prievidzi, Rástočne a Žitnej²⁴. V roku 1493 sa spomína vyberanie mýta v Bánovciach nad Bebravou (*Ban*) a v Žitnej (*Zythna*). V roku 1501 sa uvádza nielen mýto v Bánovciach nad Bebravou (*Baanowcz, Baanocz*), ale menovite vyberači mýta Tisový (*Tisowy*) a Tomáš z Bánoviec (Lukinich 1937, 246–247, 377–379). V Hornej Vsi (*Fulfalu*) sa mýto uvádza v roku 1388, keď bolo súčasťou hradného panstva Sivý Kameň (Mályusz 1951, 42). Tunajšie mýto patrilo v roku 1424 Jurajovi, synovi palatína Leustacha (Tóth – Neumann 2009, 478). V susedných Oslanoch (*Ozlyan*) je výber mýta doložený v roku 1424 a platilo sa na komunikácii z Bošian (*Bassan*) cez Malé Uherce (*Kisugroch*) do Prievidze (*Prewge*). Poplatok sa vyberal aj na ceste, ktorá smerovala z Pažite (*Pasyth*) cez Hornú Ves do Novej Bane (*Banya*). Mýto sa spomína aj v roku 1487 (Teleki 1857, 366; Tóth – Neumann 2009, 478).

V roku 1383 udelila kráľovná Mária mestské privilégia Prievidzi (*Prewga, Prewge*). V nich je priamo zakotvená výška mýtnych poplatkov. Okrem iného je tu uvedené, že od prázdneho voza sa mali vyberať tri denáre, od naloženého štyri denáre, od jedného koňa alebo dobytku po dvoch denároch a od človeka, ktorý si nesie tovar po jednom denári. Od chodca bez nákladu sa nemal vyberať poplatok (Lukačka 2010a, 356). V revízií mýtnych staníc v Nitrianskej stolici v roku 1424 sa ako staré mýta spomínajú v Prievidzi (*Preuge*), Nedožeroch (*Nadaser*) a v Ráztocne (*Hraztosnya*), z ktorých výnosy vlastnil Juraj, syn palatína Leustacha z Jelšavy (Tóth – Neumann 2009, 540). Už v roku 1302, keď Ladislav IV. daroval panstvo Bojnice (*Baymuch*) Matúšovi Čákovi, sa ako príslušenstvo uvádza mýtna stanica (Sedlák 1980, 94). Dochovaný urbár Bojnického panstva z roku 1614 uvádza údaj, že v Ráztocne (*Rastočno*) ročný výnos z poplatkov bol 46 a Nedožeroch (*Nedožer*) 76 zlatých. V Prievidzi (*Priviza*) sa mýtnik spomína v súvislosti s pondelňajšími a piatkovými trhmi. (Marsina – Kušík 1959, 42–43, 48, 51).

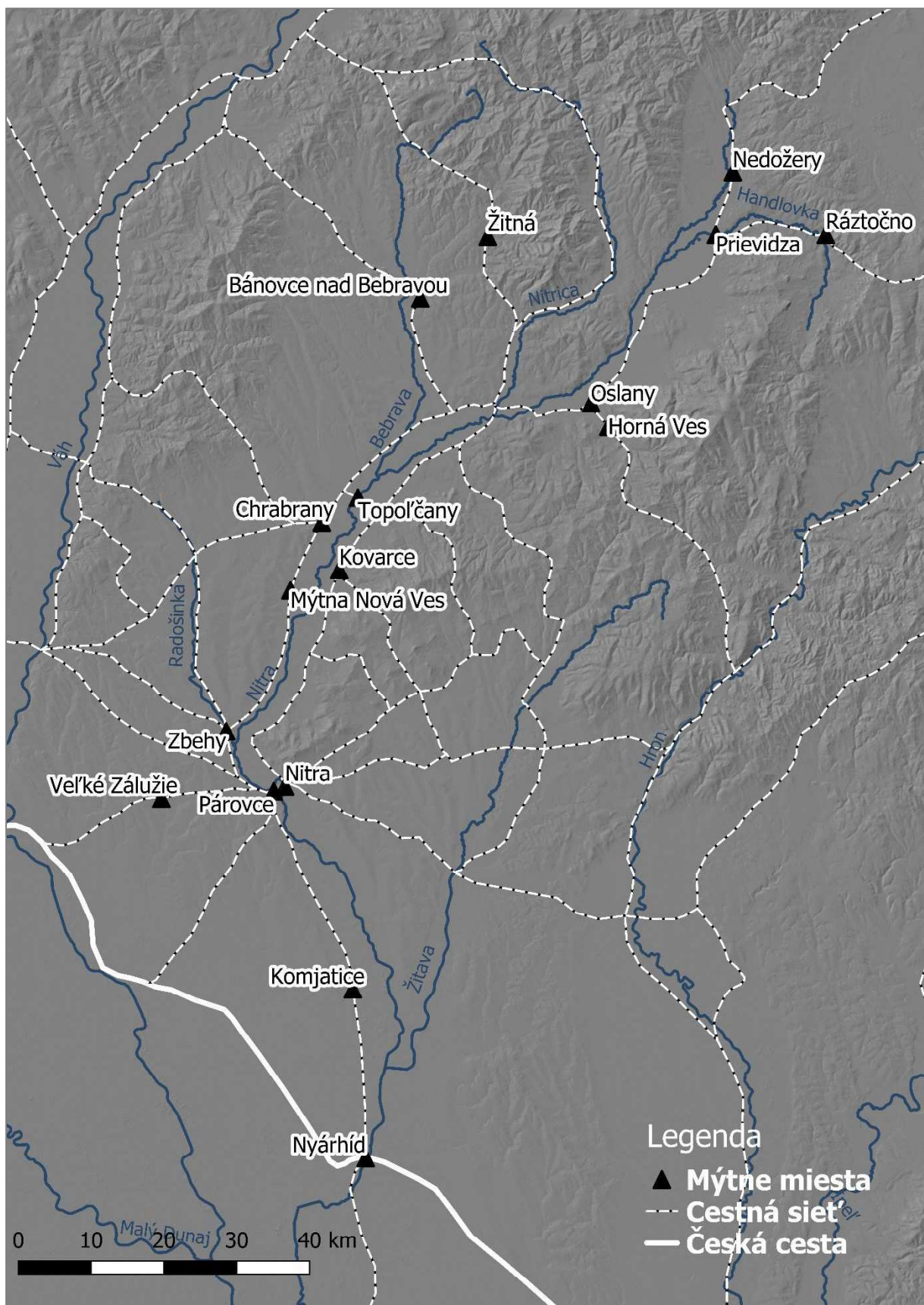
Záver

V príspevku je spracovaná cestná sieť v oblasti Ponitria na Slovensku z pohľadu písomných zmienok o stredovekých komunikáciách a mýtach. Do budúcnosti bude potrebné získať informácie doplniť o výskum toponým, ktoré súvisia s cestami a nálezy mincí. Doteraz neprebehol intenzívny výskum reliktov v teréne. V menšej miere sa uskutočnil v severnej časti skúmaného regiónu. Archeologický výskum zachytil komunikácie len v súčasnom intraviláne mesta Nitry. Do budúcnosti bude potrebné pre kvalitnejšiu rekonštrukciu využiť technológiu leteckého laserového skenovania povrchu zeme a následne vytvoriť digitálny model reliéfu sledovaného územia.

Tento príspevok bol vypracovaný v rámci projektov VEGA č. 1/0040/18 *Stredoveké historické cesty na juhozápadnom Slovensku v kontexte stredoeurópskej dopravnej siete*.

²³ Nedožery sú dnes súčasťou obce Nedožery-Brezany.

²⁴ Žitná je dnes súčasťou obce Žitná-Radiša.

Obr. 1. Rekonštrukcia cestnej siete na Ponitří v období stredoveku.

Pramene a literatúra:

- Atlas krajiny Slovenskej republiky. 2002. Bratislava; Banská Štiavnica.
- Beňko, J. 1996: Starý Turiec. Martin.
- Březinová, G. – Samuel, M. 2007: Tak čo, našli ste niečo?: svedectvo archeológie o minulosti Mostnej ulice v Nitre. Nitra 2007.
- Borsa, I. (ed.) 2004: Zsigmondkori oklevéltár IX. (1422). Budapest.
- Cendelín, D. 2019: Česká cesta jako součást staré dopravní sítě Slovenska – úsek Holíč-Bířovce. Lokalizace historických tras v krajíně a jejich reliktů, komunikační souvislosti. *Studia historica Nitriensia* 21/1, 3–28.
- Cendelín, D. – Bolina, P. 2012: Pokračování trasy Lukov–Brumov–Vršatec do oblasti slovenských banských měst. In Martínek, J. – Šmeral, J. (eds.): *Výzkum historických cest v interdisciplinárním kontextu*, 20–27.
- Cendelín, D. – Bolina, P. 2015: Význam reliktů dopravního pohybu při interpretaci velkomoravského hradiště u Bojně (okres Topolčany). *Archaeologia historica* 40/1, 247–265.
- Encyklopédia Slovenska IV. 1980. Bratislava.
- Fejér, G. (ed.) 1830a: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus VI/1*. Budaë.
- Fejér, G. (ed.) 1830b: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus VI/2*. Budaë.
- Fejér, G. (ed.) 1832: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus VIII/3*. Budaë.
- Fejér, G. (ed.) 1834: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus IX/3*. Budaë.
- Fejér, G. (ed.) 1838: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus IX/6*. Budaë.
- Fejér, G. (ed.) 1834b: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus X/1*. Budaë.
- Fejér, G. (ed.) 1841: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus X/4*. Budaë.
- Géresi K. 1882: *A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára I*. Budapest
- Győrffy, G. 1963: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I*. Budapest.
- Chytil, J. (ed.). 1858: *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VII/1*. (1334–1349). Brünn.
- Ivanič P. – Husár, M. 2019: Prechody cez dolný a stredný tok rieky Váh vo vrcholnom a neskorom stredoveku v kontexte písomných a hmotných prameňov. *Archaeologia historica* 44/2, 702–729.
- Janšák, Š. 1961: Česká cesta – najstarší spoj Slovenska s českými krajmi. *Vlastivedný časopis* 10/2, 83–87.
- Janšák, Š. 1967: Prechod českej cesty cez údolie Nitry pri Dvoroch nad Žitavou. *Geografický časopis* 19/1, 130–138.
- Kammerer, E. (ed.). 1906: *A Pécz nemzetség Apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárában őrizett oklevelei*. Budapest.
- Keresteš. P. 2018a: Najstaršia kniha mesta Nitry (1671) 1681–1693: pramenná edícia najstaršej zachovanej mestskej knihy so štúdiami k starším dejinám mesta. Nitra.
- Keresteš. P. 2018b: V období stredoveku. In: Keresteš. P. a kol. *Lehota. Príroda – história – pamiatky – tradície – súčasnosť*. Monografia obce. Nitra, 27–32.
- König, Tomáš a kol. 2014: *Nitra-Mlyny. Stredoveké osídlenie lokality*. Bratislava.
- Lukačka, J. 1982: Západné Trŕbečské podhorie do roku 1526. In: *Historické štúdie* 26, 149–151.
- Lukačka, J. 2002: Cestná sieť v Nitre a v jej najbližšom okolí v 13. a 14. storočí. In Marsina, R.(ed.): *Nitra v slovenských dejinách*, Nitra, 208–211.

- Lukačka, J. 2010a: Prievidza. In Štefánik, M. – Lukačka, Ján a kol. Lexikon stredovekých miest na Slovensku. Bratislava, 354–360.
- Lukačka, J. 2010b: Topolčany. In Štefánik, M. – Lukačka, Ján a kol. Lexikon stredovekých miest na Slovensku. Bratislava, 503–520.
- Lukinich, I. (ed.) 1937: Podmaniczky család oklevéltára. I. Budapest.
- Marek, M. 2007: Cudzie etniká na stredovekom Slovensku. Martin.
- Marek, M. (ed.) 2010: Fontes Rerum Slovacarum II. Archivum Familiae Motešický / Stredoveké listiny z archívu rodiny Motešickovcov. Trnava.
- Marek, M. (ed.) 2015: Fontes Rerum Slovacarum IV. Archivum Familiae Očkaj. Stredoveké dejiny rodiny Očkajovcov a listiny z jej archívu. Trnava – Kraków.
- Marsina, R. (ed.) 1971: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. Bratislava.
- Marsina, R. (ed.) 1987: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II. Bratislava.
- Marsina, R. – Kušík, M. (eds.) 1959: Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku 2. (17. storočie). Bratislava.
- Maslíková, L. 2013: Vývoj cestnej siete v regióne dolného Ponitria do začiatku 15. storočia. In: Medea-Studia mediaevalia et antiqua XVI. 2012, 23–43.
- Mályusz, E. (ed.) 1951: Zsigmondkori oklevéltár I. (1387–1399). Budapest.
- Mályusz, E. (ed.) 1958: Zsigmondkori oklevéltár II/2 (1407–1410). Budapest.
- Mályusz, E. (ed.) 1993: Zsigmondkori oklevéltár III. (1411–1412). Budapest.
- Mályusz, E. (ed.) 1997: Zsigmondkori oklevéltár V. (1415–1416). Budapest.
- Nagy, I. (ed.) 1883: Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Anjoukori okmánytár III. (1333–1339). Budapest.
- Nagy, I. (ed.) 1887: Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Anjoukori okmánytár V. (1347–1352). Budapest.
- Ruttkay, M. 2006: Záchranný archeologický výskum v Nitre na Mlynskej ulici. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2004, 169–170.
- Samuel, M. – Bednár, P. 2012: Výskumy brán Nitrianskeho hradu v areáli bývalého Župného domu. In: Monumentorum tutela: Ochrana pamiatok 24, 197–212.
- Sedlák, V. (ed.) 1980: Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I. Bratislava.
- Sedlák, V. (ed.) 1987: Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II. Bratislava.
- Šimo, E. 1972: Povrchové vody. In: Slovensko 2. Príroda. Bratislava, 283–342.
- Šmilauer, V. 1932: Vodopis starého Slovenska. Bratislava.
- Teleki, J. (ed.) 1857: Hunyadiak kora Magyarországon XII. Pesten.
- Tóth, N. C. – Neumann, T. (eds.) 2009: Zsigmondkori oklevéltár XI (1424). Budapest.
- Vávra, I. 1968: Uherská cesta. Historická geografie 1, 43–61.
- Wenzel G. (ed.) 1871: Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. IX. 1272–1290. Pest.